

Redukce nepřízvučných samohlásek [a], [o] po tvrdých souhláskách (srov. Одицова, И. В., 2004, s. 9)

Samohláska	Pozice	Příklad
	pod přízvukem	дом [дом]
	1. slabika před přízvukem	домá [домá]
	ostatní nepřízvučné slabiky	домового [домововъ]

Redukce nepřízvučných samohlásek [a], [э] po měkkých souhláskách (srov. Одицова, И. В., 2004, s. 14)

Samohláska	Pozice	Příklad
	pod přízvukem	чер [ч'и'э]
	1. slabika před přízvukem	черá [ч'и'и'а]
	ostatní nepřízvučné slabiky	черговой [ч'и'в'г'вои]

V příštupu autorů se nepochybně odráží také cizí slovní skupina cizinců, pro něž byl ucelený materiál zpracováván, míra zjednodušení také reflektuje cíl výuky ruského jazyka příslušnými žáky a studenty.

3.2 Melodie ruské řeči

Vzhledem k výrazné složitosti objektu samotného (intonace je velmi silně automatizována – mluvíci jazyka snadno rozlišují a realizují intonační rozdíly, avšak jen zřídka si je uvědomují) existuje množství definic intonace (a je také rozšířen názor, že formulovat komplexní definici intonace je velmi obtížné a vlastně v podstatě zbytečné).

„Schopnost rozlišit význam jednotek, jimiž probíhá sdělování, není dána jen segmentální fonemou a jejích seskupováním, ale i zvukovými prvky založenými na prosodických prostředcích řeči: (...) Suprasegmentální fonologické jevy jsou založeny vždy na relaci prvků v řetězci – buď na rozdílu mezi slabikami s přízvukem a bez něho v případě slovního přízvuku, nebo na průběhu celého modelu intonace rozkládajícího se většinou na

více než jedné slabice v rogování se sledem slabik, kde intonační schéma realizováno není.“ (M. Krčmová)

3.2.1 Melodická schémata v současném ruském jazyce

Melodie je podle Z. F. Oliveria závislá na výšce tónu sousedních segmentů (zejména pak samohlásek). Melodie ruského jazyka se silně odlišuje od melodie českého jazyka, zejména pak tím, že je výraznější: rozsah, ve kterém se pohybuje melodie ruské věty, je mnohem širší, než je rozsah melodie věty české. V současném ruském jazyce lze rozlišit dvě základní melodické formy: a) klesavá, b) stoupavá. Jejich průběh se v obou jazycích odlišuje.

Klesavá melodie je charakteristická pro emocionálně neutrální oznamovací věty, emocionálně neutrální zvolací věty a také emocionálně neutrální otázky s tázacím slovem, v nichž je otázka signalizována již přítomností tázacího slova a tedy není nezbytné dodávat ještě druhý signál – stoupavou melodii. Zatímco v češtině dochází, počínaje přízvukem slabikou, k pozvolnému poklesu melodie, pro ruský jazyk je typické, že dochází ke strmému poklesu melodie na přízvukné slabice slova s větším přízvukem. Část věty, která se nachází za přízvuknou slabikou, je pronášena tónem níže středního.

Stoupavá melodie je charakteristická pro otázky s uzavřenou odpovědí (očekává se odpověď ano nebo ne), neukončené větné úseky (neukončená syntagmata). Melodie otázky bez tázacího slova se v obou jazycích odlišuje velmi silně. V řeči mluvčích lze rozlišit dva druhy stoupání: a) melodie strmé stoupne v pozici přízvukné slabiky slova s větším přízvukem; b) počínaje přízvuknou slabikou slova s větším přízvukem dochází k postupnému a plynulému stoupání melodie až do konce věty.

3.2.2 Syntagma

Syntagmatem je označován řečový úsek, na jehož hranicích probíhá změna prosodické charakteristiky. Z hlediska fonetiky se členění řeči na úseky (syntagmata) realizuje prostřednictvím vyčlenění hranic mezi těmito úseky a k propojení slov uvnitř syntagmatu dochází pomocí intonace.

Syntagma je jednou z celé řady fonetických jednotek, které jsou mezi sebou vzájemně propojeny hierarchickými vztahy. Segmenty se propojují ve větší fonetické celky – slyšely by pak prostřednictvím přízvuku ve fonetická slova, která zase, díky vzájemnému provázání pomocí intonace, vytvářejí syntagmata (větné úseky). Spojením několika syntagmat dochází k vytvoření fráze.

Z. F. Oliverius v souvislosti s otázkou syntagmatického členění věty upozorňuje na skutečnost, že Češi, kteří hovoří ruskou, velmi často vyslovují „po slovech“, dělají mezi slovy pauzy a realizují stejně silný přízvuk na všech slovech. Zejména poslední chyba způsobuje monotónnost řeči a výrazně ztěžuje porozumění takové výpovědi. Důležitou roli hraje syntagmatické členění také z hlediska obsahu výpovědi: syntagmatické členění může mít fonologický charakter (může rozlišovat smysl výpovědi). Existují však také přírady, kdy jednu výpověď lze realizovat několika způsoby, aniž by došlo ke změně jejího významu. Obě situace demonstrováme na následujících příkladech⁵:

syntagmatické členění mění význam:

Садиться / нельзя стоять – Садиться нельзя / стоять;

syntagmatické členění nemění význam výpovědi, pouze upřesňuje její emocionální náboj:

Вчера мы с Васей были в кино – Вчера / мы с Васей были в кино – Вчера / мы с Васей / были в кино.

3.2.3 Intonace ruské řeči

O síle ruské intonace psali a mluvili mnozí odborníci. Například významný ruský spisovatel V. V. Veresajev vzpomínal na populárního předreволюčního advokáta F. N. Plevaka těmito slovy: „Jeho hlavní síla spočívala v intonacích, v nepřekonatelné, přímo čarovné nakažlivosti rozcitu, kterým dokázal zapálit posluchače. Z toho důvodu nemohl jeho řeči na papře ani velmi vzdáleně předat jejich ohromující sílu.“ A. S. Maršak se o tom též, tedy o síle intonace, vyjádřil ve verších:

Как лишний вес мешает кораблю,
Так лишние слова вредят герою.
Слова «Я вас любил» звучат порою
Сильнее слов «Я очень вас люблю».

Intonací lze nejobecněji definovat jako komplex prozodických prostředků, které v přírodném jazyce umožňují vyprlnit celou řadu funkcí.

⁵ Lomikem (/) označujeme místo pauzy, tedy hranici mezi jednotlivými syntagmaty.

Slovo intonace se vztahuje k latinskému slovesu *intono*, tj. hlasitě vyslovovat, a je jím označován souhrn prozodických charakteristických prvků věty: tónu, hlasitosti, délky, fonace. Termín intonace lze chápat ve dvou rovínách: v úzkém smyslu jako tonální charakteristiku věty, v širokém smyslu jako synonymum pro termín frázová prozodie. Intonace se nacházela v centru zájmu mnoha lingvistů. Významný vklad do této oblasti vnesl například N. S. Trubeckoj, A. M. Peškovskij, T. M. Nikolajevová nebo E. A. Bryzgunová, která jako první vypracovala v 60. letech minulého století ucelený popis ruské intonace, který zahrnoval nejfrekvencovanější intonační konstrukce.

Intonace je rytmicko-melodická strana řeči, která napomáhá jejím členění na jednotlivé úseky – fonetická syntagmata a fráze a která ve větě slouží jako prostředek pro vyjádření syntaktických významů, modalit a emocionálně-expressivních zabarvení.

Intonace má svá specifika, která nejsou k nalezení v jiných jazykových úrovních. Například lze zmínit fakt, že schopnost introspekce mluvčího (a to včetně lingvistů) je ve vztahu k formální stránce intonace rozvinuta mnohem slaběji než schopnost analýzy jiných jazykových jevů. Problémy nastávají také ve vztahu k obsahové stránce. Specifičnost intonace spočívá v tom, že označuje velmi abstraktní významy, které je nejen obtížné pojmenovat, ale vůbec objevit, neboť mají mnohou nehmotnou povahu. Dále je třeba uvést, že oblasti, která je v řeči nejvíce náchylná na nejirůzněší deformace a narušení, je právě intonace. Shrnujícím by mohla být konstatace T. E. Jankové, že intonace je slabým článkem jazykového systému.

Intonace ruského jazyka podle E. A. Bryzgunové

Popis melodické stránky ruského jazyka, jak jej ve druhé polovině 20. století provedla E. A. Bryzgunová je aktuální do dnešního dne.

Fonetickým základem vyčlenění fráze je společná intonační kontura, složená z obrvů syntagmat (intonacních konstrukcí) a odvozená od smyslu celé minimální komunikativní jednotky – věty. Je třeba rozlišovat větu (plán gramatický) a frázi (plán fonetický). Věta jako gramatická jednotka sama o sobě nemá žádnou intonaci. Její aktualizace do podoby prvku ústní komunikace probíhá prostřednictvím fráze, která je intonací formována do rodoby komunikativního a intonačního celku. Typy intonačních konstrukcí, jejich spojování a synonymie (vzájemná zámělnost) jsou vlastní různým druhům vět (frází) a závisí na cíli výpovědi, její struktuře a také modalitě. Rozlišujeme intonační zvláštnosti rozcítělného, nerocítělného, závěšičného syntagmatu uvlnití fráze, specifickou intonací se vyznačující věty, porovnávací aj. Nezanedbatelnou úlohu hraje také délka pauzy mezi jednotlivými syntagmaty.

E. A. Bryzgunová popisuje systém ruské intonace pomocí sedmi intonačních konstrukcí (IK). V ruské gramatice je intonační konstrukce charakterizována jako typ vzájemného vztahu tónu, témbru, intenzity a délky řeči, pomocí něhož je možné porovnávat

v určitém kontextu jinak nepropojitelné smyslové rozdíly výpovědí, které mají totožnou syntaktickou strukturu a lexikální stavbu, případně výpovědi s různou syntaktickou strukturou, avšak totožnou zvukovou skladbou tvarů slov.

Každá ze sedmi intonačních konstrukcí je charakterizována figurou tónu na přízvukné slabice a v jejím bezprostředním okolí ve slově s větným přízvukem (centrum intonační konstrukce). Kromě tonálních charakteristik jsou zohledňovány ještě dvě vlastnosti: dynamické zesílení a hrtanová smyčka. Části intonační konstrukce, které se nacházejí před centrem a za ním, jsou charakteristické rovinným tónem, jehož úroveň je dána počátkem a koncem změny probíhající v centru. Intonační konstrukce tak vytváří ucelenou prozodickou charakteristiku jakékoliv intonační skupiny ruského jazyka. Tento systém umožňuje popsat nejvýraznější a nejběžnější typy intonace v ruském jazyce (tzv. intonémy).

Pro současný ruský jazyk je důležité použití jednotlivých intonačních konstrukcí v koncových a nekoncových větných úsecích (syntagmatech).